

Маша Љ. Петровић*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
ORCID-ID 0009-0009-3446-5467

МОДЕРНИЗАМ ПОД ЛУПОМ: ПОЕТСКОКРИТИЧКА ПРЕИСПИТИВАЊА ЈЕДНОГ ВЕКА**

(Јелена Панић Мараш, *Поетскокритички модернизам*,
Службени гласник, Београд, 2023, 247 стр.)

Поставити у фокус свог истраживања како песничка, тако и прозна остварења, али и критички и есејистички дискурс, посветити се анализи модернистичких тенденција у српској књижевности и књижевној критици двадесетог века, пружити ново и интригантано читање појединих књижевних дела и указати на њихове аспекте којима ранији проучаваоци и тумачи нису поклонили пажњу, био је подстицајан и изазован интерпретативни задатак који је ауторка поставила себи и својој књизи. Њену намеру потврђује и пажљиво одабрана насловна синтагма књиге, наговештавајући разноликост садржаја и интерпретативну ширину предмета истраживања. Такође, ова синтагма се намеће као знаковит књижевноисторијски и теоријски кључ у приступу књизи, као повезница тумачења и теоријских преиспитивања сабраних у њој. Она наговештава да је централна тежња, праћена применом херменеутичког и компаративног приступа, сагледати модернистичку поезију не само као естетски феномен, већ и као идеолошки и културолошки артефакт.

Како у уводном тексту ауторка објашњава, студије обједињене у књизи настајале су у дужем временском периоду и међусобно су већма

* masapetrovic01084@gmail.com

** Приказ је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеном са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број 451-03-136/2025-03 од 27.01.2025. године.

разнородне, што је утицало на начин на који их је груписала и организовала у целину. Тако се у структури *Поетскокритичког модернизма* могу приметити три стожерне целине: „Проблеми песничког стварања”, „О поезији, Еросу и природи” и „Динамика (суп)културе у српској прози 20. века”, које се раслојавају на укупно четрнаест поглавља-студија, од којих су неке биле раније засебно публиковане, а сада им је пружена могућност поновног сагледавања у ширем контексту књиге. Поглавља-студије су распоређене унутар ових трију целина углавном поштовањем хронолошког начела, при чему се опажа методолошка свест о неизбежности контекстуализације аутора и књижевних дела, о којима се пише, у односу на временски тренутак, културне modele, друштвене норме и идеолошке тенденције. У промишљености структуре књиге детектује се и њена посебна вредност у реafirмацији улоге критичких текстова и релокацији маргиналних јунака и тема.

У првом делу књиге истраживање је засновано на аналитичко-синтетичком приступу критичким и есејистичким текстовима Јована Дучића, Станислава Винавера, Момчила Настасијевића, Оскара Давича, Боре Радовића и Мирослава Максимовића, који разматрају природу поезије и песничког језика, процес смене поетичких парадигми, однос песника према друштвеним збивањима и променама, утицај економије и динамике тржишта на уметност речи. Ауторка најпре преиспитује становишта Јована Дучића о књижевној критици, феномену модерности, страху и неразумевању старих аутора за нове нараштаје стваралаца, о промени вредности унутар српске културе, разлици патриотске и ангажоване поезије. Подсећа на неке ређе изучаване Дучићеве есеје и записе, демонстрирајући да песникови ставови кореспондирају са ставовима познијих светских и домаћих критичара и теоретичара, какви су Радован Вучковић, Рене Велек и др, те потврђујући легитимитет његовој мисли.

Марљива анализа критичарских становишта и поетичких полемика краси и следећу студију, у којој Јелена Панић Мараш рашчитавља полемику Станислава Винавера и Велибора Глигорића, откривајући да је спор око „метафизике духа” суштински спор тога времена о односу поезије и стварности, при чему појашњава да Винавер под том синтагмом подразумева понирање у смисао живота, а да је Глигорић перципира као именитеља за поетичко удаљавање од реалности. Дух времена и полемичке атмосфере огледа се и у студији „О модернистичком сензибилитету у дискурзивним текстовима Момчила Настасијевића”, у којој се прецизно наглашава Настасијевићева језичка издвојеност и посебност у односу на друге авангардисте. Ауторка подвлачи да је критика његов језички експеримент

оцењивала као насиље над језиком, па да је тек из данашње перспективе јасно да је то био одраз отпора нормативним обрасцима и рефлекс мисаоне усмерености ка дубоко унутрашњим и архетипским сликама. Слично, и анализа Радовићевих текстова о поезији Оскара Давича, разоткрива да је за српску књижевност и књижевну критику круцијална била динамика конфликта стварности и метафизике, уметности и идеологије. У студији „Радовићево читање Давича: Проблеми песничког стварања” ауторка полази од питања саме природе песничке уметности и универзалних изазова стварања, истовремено откривајући поетичке импликације једног књижевноисторијског тренутка. Недвосмислено уочава како прецизан и промишљен стилско-језички израз постаје бранилац поезије и сигуран простор за аутопоетичке исказе, о чему пише и у студији која се надовезује на ову, а поводом полемике песника Мирослава Максимовића са економистом Бошком Мијатовићем. Наиме, анализирајући суштину њихове расправе и одрживост аргументације, она увиђа да се Максимовић, супротстављајући песништво економским и политичким притисцима, залаже за нужност стварања поезије и неопходност њеног опстанка у савременом свету.

Друга целина „О поезији, Еросу и природи” у ширем смислу јесте одјек или продужетак пређашњих еротолошких истраживања и студија Јелене Панић Мараш, којима се придружује интересовање за екопоетичка читања српске поезије и промишљања семантике простора и природе унутар лирског дискурса. Ауторка оцртава интерпретативни лук, крећући се кроз стихове Алексе Шантића, драмске записе Милутина Бојића и Милоша Црњанског, песме Бранка В. Радичевића и Милосава Тешића, што је посебно значајно, јер очитује како се, са протоком времена и поетичким менама, диференцирала релација лирског субјекта према исказивању љубави и страсти, перципирању женског тела и доживљају простора и природе. Уочљиво је да се окреће дијалогу са савременим појмовима књижевне екологије и постмодерног читања еротског кода, што овом делу, али и читавој књизи обезбеђује актуелност и интегративну вредност у оквиру ширих хуманистичких и интердисциплинарних истраживања. Индикативно, ову целину отвара студија „Меланхолична 'Прича' Алексе Шантића” у којој се комбинује помно читање и прецизна анализа именоване песме, кључне за разумевање једног тока Шантићевог песништва, са ширим појмовним оквиром изучавања љубавне поезије, мотива љубавне страсти, меланхоличног расположења, бесмртности душе и ослоњености песника не само на тонове севдалинки, него и на парнасовске, односно античке стваралачке принципе љубавне лирике.

Еротска страст, родоскрвна љубав и експресионистичка експанзија женског еротизма предмет су наредног поглавља-студије, у којем ауторка продубљује паралелу између историјске драме *Краљева јесен* Милутина Бојића и поетичне комедије *Маска* Милоша Црњанског, успостављену и уврежену у књижевној критици од стране Радована Вучковића. У компаративном проучавању она се задржава на еротском аспекту љубавне страсти, чији је, код Бојића, носилац Симонида, односно на Генераличној родоскрвној љубави, у делу Црњанског. Уносећи у своју интерпретацију провокативне мисли Ђорђа Агамбена о лепоти лица која поседује експресивну надмоћ над голотињом и Ота Вајнингера да је жена само сексуално биће, док је мушкарац и сексуално биће, она сугерише колико су Симонида и Генералица прогресивне јунакиње српске драме, колико је у њиховој карактеризацији авангардног, будући да су оне носиоци критичког приступа еротичи и комедиографског разобличавања женског донжуанизма. Иновативност приступа већ проучаваним поетичким особеностима приметна је и у студијама „О еросу као о лирском гласу у поезији тела Бранка В. Радичевића” и „Простор природе у збирци *Кључ од куће* Милосава Тешића”. С обзиром на то да су о феномену еротског код Радичевића писали готово сви критичари који су процењивали његове збирке, као и да су Радивоје Микић, Александар Јовановић и Михајло Пантић раније приметили да је код Тешића простор изузетно сложен знак који гради модел културе, ауторка свежину у тумачење уноси указивањем на метатекстуалне аспекте лиризаације сексуалности и љубоморе као стања непрозирности једне особе у другој, тј. екокритичке аспекте прожимања топониције, ботанике, зоологије, идеологије, историје, културе, митологије, религије...

У трећој целини ауторка поставља питања супкултуре и динамизма културолошких и поетичких модела у српској прози 20. века, стремећи да својом интерпретацијом обухвати колико је то могуће континуитет прозних гласова минулог века, односно да започне са првим модернистима, какви су Бора Станковић и Милутин Ускоковић, а заврши са Драгославом Михаиловићем, Грозданом Олујић и позним Андрићем. Она брижљиво усмерава херменеутичко светло ка ликовима њихових приповедака и романа који су у имаголошком смислу Други и другачији, који одступају од устаљење културолошке и друштвене матрице, који напуштају унапред задате социјалне улоге, искачу из такозваног поетичког тренда и доносе новину у стваралаштво свог аутора, односно у целокупну прозну продукцију једне генерације. Хвата се у коштац са мање проучаваним, прећутаним, а каткад и табуисаним карактерима, њиховим егзистен-

цијалним статусом, психичким стањем, односом према стварности, телу, образовању и еманципацији. На примерима из *Божјијих људи*, *Чедомира Илића*, *Преживети до сутра*, „Јелене, жене које нема”, „Лилике” и „Богиња” Јелена Панић Мараш демонстрира како су порозне границе норми, вредности и образаца понашања које разликују одређену групу људи од културе и културних узуса шире заједнице. Тако у студији „Ненормално нормални *Божјијих људи*”, ослањајући се на мисао браће Гонкур, Емила Золе, Мишела Фукоа и Жака Рансијера, али и превреднујући и допуњујући критичке судове Јована Скерлића, Јована Деретића и Новице Петковића, полемише са политиком и демократијом књижевности, пробојем ниских тема у високи стил, увођењем јунака са маргине, божјака, просјака, јуродивих на велика врата књижевне традиције, одређењем нормалности, те поимањем стварности, изопштавањем и дисквалификацијом појединаца из доминантног колектива.

Полемички тон задржава и у наредној студији усмереној ка деконструкцији идентитета еманципације у роману *Чедомир Илић* Милутина Ускоковића. Преносећи увиде Вирџиније Вулф, Едварда Саида и Гајтари Спивак спрам конструкције женског идентитета, потчињене женске свести и посибилитета измаштавања идентитета, ауторка поставља Ускоковићеву јунакињу Вишњу парадигматичним примером репрезентације женског субјекта, који се ограничава у немогућности пружања алтернативе патријархалном моделу. Њену особеност препознаје у радикалној граничној позицији између два крајња пола, између патријархата и еманципације, из које јунакиња проналази излаз у полуманципованој идентитетској конструкцији, у суштински недовршеном идентитету сеоске учитељице. Такође, о особеним јунакињама проговара и у студији посвећеној збирци приповедака *Фреде, лаку ноћ*. Без тенденције ка феминистичком приступу који би сам себи био сврха, минуциозно раслојава карактеризацију Михаиловићевих женских ликова и указује колико су основна животна права његових Милица угрожена јер су изложене насиљу, дискриминацији и опресији. Изражајна средства и наративне технике, попут сказа, наивне свести, дијалекатски маркираног говора и обиља натуралистичких елемената, којима се писац служи исписујући причу о детињству у послератном Београду и мајчинству у нацистичком логору Бањица, ауторка контекстуализује спрам њихове функционалности у преношењу знаковитих семантичких порука стварносне прозе. Баш као што то чини и у другим студијама, не пропушта да успостави паралелу са другим књижевним делима која су временски блиска и(ли) тематизују сличне тематско-мотивске комплексе женских ликова са маргине, дечије сексуалности,

доживљаја сопственог тела, осећања (не)вољености, мајчинске љубави, потцртавајући како сличности и разлике у стилизацији, тако и допринос који су њихови аутори остварили трансформишући слику детињства и мајчинства у српској књижевности.

У овој трећој целини књиге осврће се и на могућности тумачења веза натурализма и модернизма у роману Гроздане Олујић *Преживети до сутра*. Фокусира се на преплет поетичких модела у стилизацији мотива уклете лепоте и у мотивацији изузетне лепоте и страдања јунакиње Олге. Аргументовано и поступно показује како је Гроздана Олујић промишљено градила Олгин лик, да би ова јунакиња постала пример за тврдњу о изузетној лепоти којој је додељено место друштвене маргине, а не некаквих недостижних друштвених пиједестала. О лепом женском бићу ауторка пише и у студији „Лице којег нема, 'Јелена, жена које нема' Иве Андрића”. Иако је реч о веома проучаваној приповеци, која је генерацијама тумача била интерпретативно привлачна, стиче се утисак да Јелена Панић Мараш одлази корак даље у разјашњавању статуса Андрићеве јунакиње и надилази претходне интерпретације. Укрштајући психолошку, филозофску и архетипску перспективу, она упућује на тумачење Јелене као феномена сенке, феномена оног што је видљиво, а несазнатно, као оне која јесте изгубљени део приповедачеве душе.

За крај, књига *Поетскокритички модернизам* у свој својој целисти и пуноћи носи печат методолошке доследности и интерпретативне ширине, чиме се уписује у ред значајних прилога савременој српској књижевној науци. Њена основна идеја, да се кроз низ студија сагледају аутори и текстови у дијахронијском луку развоја српске књижевности и да се уочи њихов потенцијал за нова тумачења, мимо већ устаљених вредносних судова и критичких парадигми, у потпуности је остварена. Ауторка је, својим критичким текстовима и интерпретацијама, бирајући песме, есеје, драме и прозна дела која ће тумачити, унутар књиге начинила и јединствену хрестоматију српске литерарне продукције, која је важна полазна тачка, како студентима књижевности који желе да разумеју дубље слојеве модернистичке поетике и културне динамике српске књижевности двадесетог века, тако и будућим истраживачима српског поетскокритичког модернизма.